

explorations

Explorations: A Journal of Language and Literature

Ekwiwalencja przysłów hausa w polskich przekładach literackich [Equivalence of Hausa Proverbs in Polish Literary Translations]

DOI: 10.25167/EXP13.19.7.9

Patryk Zajac (University of Warsaw)
ORCID: 0000-0002-8004-8738

Abstract. Hausa is one of the major world languages. It is spoken by approximately 60 million people across West Africa, mainly in Niger and Nigeria. Hausa folk tradition which includes proverbs, had been transmitted orally for a long time before the first writings in this language appeared around 17/18th century in the form of literary works in Arabic script. Modern Hausa literature in Latin alphabet dates back to the first half of 20th century and draws abundantly from oral tradition as the highly appreciated source of conventions, themes, symbols and sayings. The state of the art of modern Hausa literature can be considered fertile and vigorous comparing to the situation of the other native African languages. However, up to now the available Polish translations of Hausa literature are very few. The aim of the paper is to compare selected Hausa proverbs and their Polish translations in terms of the equivalence methods applied by the two translators: Nina Pilszczikowa and Stanisław Piłaszewicz. Hausa proverbs were translated into Polish as independent folklore forms as well as the elements of literary narrative. Therefore, the analysis covers two genres of texts: proverbs (as short literary forms) and novels.

Key words: Hausa proverbs, Polish translations of Hausa literature, strategies of proverbs translation, Polish equivalents of Hausa proverbs

1. INTRODUCTION

Język hausa należy do czadyjskiej gałęzi rodziny afroazjatyckiej i jest trzecim (po arabskim i suahili) najczęściej używanym językiem w Afryce. Jako językiem pierwszym (*mother tongue*, L₁) hausa posługuje się ok. 43 mln osób (Simons and Fennig 2018). Są to głównie mieszkańcy północnej Nigerii oraz graniczących z nią południowych

regionów Republiki Nigru identyfikujący się jako hau.¹ *Hausawa* ‘Hausańczycy’. Hausa jest używany także przez Hausańczyków żyjących w diasporach, m. in. w Sudanie (Abu-Manga 1999). O zasięgu komunikacyjnym hausa i jego statusie *lingua franca* na terenie Afryki Zachodniej świadczy fakt, że dla kolejnych 20 mln osób jest to język drugi (L₂) (Simons and Fennig 2018), służący komunikacji międzyetnicznej. Na silną pozycję hausa w Afryce Zachodniej miały wpływ historyczne procesy akulturacji i integracji innych grup etnicznych ze społeczeństwem Hausa. Największą i najbardziej wpływową z nich stanowią Fulanie (Piłaszewicz 1995, 13). Funkcja wehikularna hausa ugruntowała się przede wszystkim dzięki używaniu go w kontaktach handlowych (Pawlak 1998, 7-8). Obecny wysoki status języka hausa wynika także z historycznego faktu, iż posługiwali się nim liczni krzewiciele islamu na terenach Afryki Zachodniej (Adamu 1976, 5). Przyjęcie przez Hausańczyków wspomnianej wiary oraz ich transsaharyjskie kontakty handlowe z Afryką Północną spowodowały, że język arabski wywarł ogromny wpływ na leksykon hausa (Baldi 2008; Greenberg 1947). Pierwsze teksty w tym języku, które pojawiły się w XVII i XVIII w., zapisywano zmodyfikowanym abdzadem arabskim. Ta forma piśmiennictwa określana jako hau. *adabin ajami*² jest nadal praktykowana, ale mniej popularna.

Współczesna literatura hausa w alfabecie łacińskim (hau. *adabin boko*) zaczęła się rozwijać pod wpływem działań brytyjskich władz kolonialnych w pierwszej połowie XX w. W 1930 r. gubernator Nigerii północnej powołał Biuro Tłumaczeń (hau. *Hukumar Fassara*), na którego czele stanął Brytyjczyk dr R. M. East. W 1933 r. przekształcono je w Biuro Literackie (hau. *Hukumar Talifi*), które zorganizowało konkurs na powieść hausańską, w wyniku którego opublikowano 5 prac. To wydarzenie uznaje się za początek współczesnej literatury hausa opartej na wzorcach europejskich. Zwłaszcza w swoim początkowym okresie, ale także i dziś czerpie ona z bogactwa oratury (hau. *adabin baki/adabin ka*), która obejmuje, m. in. przysłowia (hau. *karin magana*) (Piłaszewicz 1983, 11, 13, 28-29, 153-156).

Przysłowia są zdaniami gotowymi, skończonymi, a zatem minimalnymi tekstami (Kłosińska 2011, 11). Przysłowia to tradycyjne, formułiczne i często figuratywne powiedzenia, które same w sobie mogą stanowić pełne wypowiedzenie. Z językoznawczego punktu widzenia łączą one w sobie cechy właściwe leksemom, zdaniom, utartym frazom, kolokacjom, tekstom i cytatom (Norrick 2015, 7-8). Są to więc po prostu gotowe zdania, ale jednocześnie, ze względu na swoje walory artystyczne i poetyckie, zaliczane są do utworów literackich. Dzięki swej ogólności (rozumianej jako „mówienie o pojęciach”) stanowią samowystarczalne teksty, które są efektywnie rozumiane nawet nie będąc osadzonymi w innym tekście (Bogusławski 1976, 145, 149-150). W rozmowie przysłowia mogą być kompletnymi wypowiedziami, niezależnymi składniowo od otaczającego ich dyskursu (aktami mowy w zdarzeniu komunikacyjnym) (Norrick 2015, 7, 9). Przede wszystkim jednak funkcjonują one jako gotowe cytaty, stałe formy wplecione w treść dłuższych wypowiedzi i tekstów (w tym tekstów literackich), przy czym nadawca używa ich jako jednostek, o których zakłada, że odbiorca rozpozna

¹ W artykule zastosowano następujące skróty na oznaczenie języków: hau. = hausa, ang. = angielski, pol. = polski.

² W artykule zastosowano standardową ortografię hausa stosowaną w literaturze, prasie i mediach. Nie uwzględnia ona notacji tonalnej ani długości samogłosek i nie różnicuje dwóch wariantów fonemu zapisywanych przy pomocy tej samej litery *r*.

je i zinterpretuje w określony (właściwy) sposób (Bogusławski 1976, 150; Norrick 2015, 12).

Celem niniejszego artykułu jest porównanie polskich przekładów przysłów hausa z ich oryginałami w odniesieniu do technik ekwiwalencji tłumaczeniowej zastosowanych przez dwóch tłumaczy-hausanistów – Ninę Pilszczikową (1958) i Stanisława Piłaszewicza (1983; 2014; 2016). W szczególności zaś interesuje nas odbiór tychże przekładów przez planowanego czytelnika: przeciętnego użytkownika języka polskiego, któremu „termin ‘Hausa’ nic bądź niewiele mówi” (Piłaszewicz 2002, 92); mającego niewielką lub żadną wiedzę o zachodnioafrykańskich realiach.

W artykule zaprezentowana zostanie analiza przysłów hausa oparta na porównaniu ich znaczeń, implikatur³ oraz ich wykładników leksykalnych w odniesieniu do polskich przekładów. Punkt wyjścia do analizy porównawczej przysłów i ich przekładów stanowią strategie tłumaczenia idiomów (których szczególnym przypadkiem są przysłowia) zaproponowane przez Hejwowskiego (2015, 253), obejmujące: 1) użycie idiomu o bardzo podobnej formie i podobnym znaczeniu metaforycznym; 2) użycie idiomu o odmiennej formie, lecz podobnym znaczeniu metaforycznym; 3) użycie ekwiwalentu nieidiomatycznego, 4) tłumaczenie syntagmatyczne idiomu; 5) utworzenie „nowego idiomu” w języku docelowym, będącego czasem kontaminacją istniejących wyrażań; 6) opuszczenie.

2. PRZYSŁOWIA HAUSA

Przysłowia występują we wszystkich językach świata. Definicje przysłowia są różne, ale zgodne, co do samej istoty tego terminu. Najogólniej przyjmuje się zatem, że przysłowie jest zjawiskiem językowym posiadającym formę i treść. Przy czym to treść ma cechy wyróżniające przysłowie na tle wszystkich innych zdań, gdyż wyraża ona dwa znaczenia: dosłowne i przenośne (Krzyżanowski 1969-78, t. I, VII). Inaczej mówiąc, przysłowie to jednostka tekstu mająca postać zdania o „dwustopniowym” znaczeniu (Kłosińska 2011, 10). Bogusławski (1976, 152-153) postulował nazywanie „znaczenia pierwszego stopnia”, tj. literalnego, wynikającego z sumy znaczeń składników leksykalnych przysłowia i ich wzajemnych relacji, po prostu *znaczeniem*, podczas gdy „znaczenie drugiego stopnia”, tj. ukryty przekaz przysłowia, „głębszy sens”, a zatem to, co nadbudowane nad znaczeniem właściwym – *implikaturą*⁴.

W ujęciu folkloroznawczym przysłowia to krótkie ludowe formy literackie o stałej formie i treści, kodyfikujące wiedzę społeczną i stanowiące zestaw porad życiowych, które modelują zbiorowe zachowania (Bartmiński 2006 [1977], 160). Podobnie jak w języku polskim (Krzyżanowski 1969-78, t. I, XIX), przysłowia hausa pierwotnie stanowiły element języka mówionego, okraszając bajdurzenie i jednocześnie przekazując mądrość młodemu pokoleniu. Dla Hausańczyków są one dziś elementem zarówno potocznej, jak i literackiej normy języka (Piłaszewicz 1983, 29).

Przedmiotem niniejszej analizy są przysłowia w języku hausa określane rodzimym terminem *karin magana*⁵ ‘fałda mówienia’. Z punktu widzenia języka polskiego termin

³ Terminy te stosuję za Bogusławskim (1976) i objaśniam dalej w tekście.

⁴ Pojęcie to Bogusławski wzięł od filozofa H. P. Grice’a.

⁵ Więcej na temat tego terminu w: Zajęc (2018a).

ten obejmuje przysłowia, aforyzmy, sentencje oraz maksymy. Jako najważniejszą cechę *karin magana*, która wyróżnia je spośród innych form, rodzimi użytkownicy języka hausa podają, że wymagają one od słuchacza interpretacji (Furniss 1996, 70) uwarunkowanej, m.in. kontekstem kulturowym.

Ogólnikowość wypowiedzi, zwięzłość, czy wręcz lapidarność łączą się w nich z wyrazistością przekazywanej mądrości, zrozumiałej zwłaszcza dla członków społeczności, w której funkcjonują. Cechami charakterystycznymi strony dźwiękowej przysłów hausańskich są dobrze wyczuwalny rytm i obrazowy język o prostej, ale dobitnej wymowie artystycznej. Często pojawia się także rym. (Piłaszewicz 1983, 29)

Paremiografia hausańska sięga końca XIX w. i narodziła się za sprawą europejskich badaczy (Schön 1885), ale jej rozkwit przypada na okres nieco późniejszy (Fletcher 1912; Merrick 1905; Mischlich 1911 [1902]; Prietze 1904; Rattray 1913; Robinson 1905 [1887]; Whitting 1940). Natomiast współczesne badania nad przysłowiami w kręgu rodzimym zapoczątkowało wydanie anonimowego zbioru *Karin magana...* (1950). Cennymi pozycjami poświęconymi przysłowiom hausa są: zawierający szczegółowe objaśnienia leksykon Yunusy (1977) oraz praca zawierająca przekłady przysłów na angielski (Kirk-Greene 1966) i słownik hausa-angielski (Abraham 1962) uwzględniający w opisach haseł liczne powiedzenia. Dwie ostatnie pozycje często odwołują się do angielskich idiomów jako ekwiwalentów hausańskich przysłów.

Przysłowia hausa porównywano z angielskimi (Saleh 2014; Usman 2014). Przedmiotem badań były też niektóre aspekty przekładu przysłów hausa na ten język (Ibrahim 2011). Powstały także liczne prace poświęcone różnym aspektom przysłów hausa, takim jak, m. in. ich struktura (Jang 1994), rola społeczna (Koko 1989) i edukacyjna (Baldi 2015), żeby wymienić zaledwie trzy. W języku polskim również powstało kilka prac: popularnonaukowy zbiór przekładów przysłów (Piłaszewicz 1958); opublikowane przekłady łącznie 20 przysłów (Piłaszewicz 1970, 1971); studia formalne (Raciborska 1978; Gendera 1986); studium o wariantywności prowerbialnej (Gendera 1987) oraz ogólny opis *karin magana* (Piłaszewicz 1983). Prace autorstwa Piłaszewiczowej i Piłaszewicza stanowią materiał do analizy porównawczej w niniejszym artykule.

3. PRZEKŁADY LITERATURY HAUSA NA JĘZYK POLSKI

Dotychczas na język polski zostało przetłumaczonych niewiele dzieł po hausa. W dużej mierze wynika to z obaw i niewielkiego zainteresowania wydawców (Piłaszewicz 2002, 100-101). Taki stan rzeczy dotyczy zresztą całej rodzimej literatury Afryki i panuje w zasadzie nieprzerwanie od końca II Wojny Światowej, pomimo odczuwalnego „ożywienia” na samym początku tego okresu. Trend ten utrzymywał się później (Piłaszewicz 1976, 387, 396) i zaobserwować go można również obecnie. Niewiele wskazuje na jego radykalną zmianę w przyszłości.

Najwięcej opublikowano po polsku literatury ludowej hausa. Są to bajki (Pawlak 1988; Piłaszewicz 1958; Piłaszewicz 1995) oraz wspomniane już przekłady przysłów. Przetłumaczone zostały także: jedno opowiadanie (Piłaszewicz 1972a), kilka poetyckich tekstów (Piłaszewicz 1972b; 1975), niepublikowane dramaty (*Mata wstydu*, aut. Malam

Dan Goggo i Malam Dauda Kano; *Nie uciekniesz przed swym losem*, aut. Umaru Dembo, tłum. Stanisław Piłaszewicz) i poematy w *ajami*, tj. zapisane zmodyfikowanym piśmem arabskim (Piłaszewicz 1973; Siwierska 2000). Jednakże polskie przekłady współczesnej literatury *boko* (tj. w piśmie łacińskim) ograniczają się do zaledwie czterech powieści przetłumaczonych przez Piłaszewicza (2014; 2015; 2016; 2018).

Współczesna literatura hausańska obfituje w przysłowia, których liczba i umiejętne użycie świadczy o kunszcie pisarza (Piłaszewicz 1983, 28-29). Fakt ten stanowi wyzwanie dla tłumacza, który z jednej strony zmagają się z odkodowaniem przeważnie obcych dla niego metafor i sposobów konceptualizacji rzeczywistości, z drugiej zaś stara się sprostać oczekiwaniom polskiego czytelnika. Nagromadzenie przysłów w prozie odbiera on bowiem przez pryzmat własnej tradycji literackiej, w której zabieg ten uchodzić może za nadmierny dydaktyzm, czy wręcz pretensjonalność.

4. PRZEKLADY PRZYSŁÓW HAUSA JAKO TEKSTÓW KULTURY

Przysłowia hausa, jak już wspomniano, zostały zebrane przez europejskich i rodzimych paremiografów. Ich prace świadczą o zainteresowaniu badaczy gatunkiem *karin magana* w jego wymiarze kulturowym. Zawarta w treści przysłów filozofia życiowa Hausańczyków ma charakter ogólnoludzki, często uniwersalny, który odnaleźć można także w przysłowia innych języków świata. Dotychczas udało się zidentyfikować 14 przysłów hausańskich, które mają swoje synonimy (ekwiwalenty absolutne) w języku polskim. Są to paremie mające to samo znaczenie (treść literalną), implikaturę (treść „głęboką”) oraz identyczną lub bardzo zbliżoną postać leksykalną, np. (1) hau. *Rigakafi ya fi magani*, dosł. ‘Zapobieganie przewyższa lekarstwo’ por. pol. *Lepiej zapobiegać niż leczyć*; (2) hau. *Matambayi ba ya bata*, dosł. ‘Pytający nie błądzi’ por. pol. *Kto pyta, nie błądzi*; (3) hau. *Abin da mutum ya shuka, shi zai girba*, dosł. ‘Co człowiek posiał, to żąć będzie’ por. pol. *Co człowiek siał, to żąć będzie*. Przekład tych paremii na język polski za pomocą ekwiwalentnych przysłów nie sprawia zatem obiektywnie trudności. Pary takie stanowią jednakże przypuszczalnie niewielką część zasobu przysłów obu języków (Zajac 2018b, 18, 22).

W tabeli poniżej zestawiono 6 przykładów przysłów hausa w oryginale (za Piłaszewicz 1983) oraz dwóch przekładach. Dodatkowo zaproponowane zostały przykładowe polskie przysłowia mogące być uznane za ich ekwiwalenty tłumaczeniowe (mające to samo lub zbliżone znaczenie i implikaturę; ich postać leksykalna bywa, ale nie zawsze jest podobna). W ustalaniu ekwiwalentów tłumaczeniowych uwzględnione zostały kulturowe kody słów-kluczy (Zajac 2018a), których teoretyczne aspekty na gruncie etnolingwistyki zostały opracowane w odniesieniu do różnych języków w pracy Wierzbickiej (1997).

ORYGINAŁ HAUSA ⁶	PILSZCZIKOWA (1958)	PIŁASZEWICZ (1983)	POLSKI EKWIWALENT (Krzyżanowski, 1969-78)
(4) <i>Ko sarki ba ya</i> nawet emir.M NEG 3Sg.M.COMPL <i>fi mace wayo</i> przewyższać kobieta spryt	<i>Nawet król nie prześcignie kobiety w przebiegłości</i> (s. 80)	<i>Nawet władca nie jest sprytniejszy od kobiety</i> (s. 32)	<i>Kobiety, jak zechcą, to i samemu diabłu dadzą radę</i> (t. II, s. 88)
(5) <i>Namiji barkono ne, sai</i> mężczyzna pieprz.M COP.M PRTCL <i>an tauna za-a san yaji-nsa</i> 4.COMPL żuć FUT-4 znać przyprawa-jego	<i>Mężczyzna jest jak pieprz: gdy go rozgryziesz, poczujesz jak piecze</i> (s. 79)	<i>Mężczyzna jest jak pieprz, którego gorycz poznaje się dopiero po rozgryzieniu</i> (s. 32)	<i>Szafranu nie przetrze, mężczyzny nie przeprze</i> (t. II, s. 438)
(6) <i>Dutse cikin ruwa</i> kamień w woda <i>ba ruwa-nsa da rana</i> NEG woda-jego PTCL słońce/dzień	<i>Kamień w wodzie nie rozróżnia nocy od dnia</i> (s. 97)	<i>Kamień w wodzie nie jest narażony na działanie słońca</i> (s. 35)	<i>Kamień nie człowiek</i> (t. II, s. 15)
(7) <i>Kome kyau-n tafarmuwa</i> jakikolwiek piękno-GEN czosnek.F <i>ba ta yi kamar albasa ba</i> NEG 3 Sg.F.COMPL robić tak_jak cebula NEG	<i>Nawet najpiękniejszy czosnek nie przypomina cebuli</i> (s. 96)	<i>Nawet najpiękniejszy czosnek nie może równać się urodą cebuli</i> (s. 30)	<i>Arszenik nie cukier, choć biały</i> (t. I, s. 27)
(8) <i>Kome nisa-n dare,</i> jakikolwiek daleko-GEN noc <i>gari ya waye</i> miasto 3Sg.M.SBJV stać się oświetlonym	<i>Im głębsza noc, tym bliżej ranka</i> (s. 70)	<i>Jak długo nie trwałaby noc, nadejdzie świt</i> (s. 34)	<i>Nie ma takiej długiej nocy, której biały dzień nie zmroczy</i> (t. II, s. 626)

Chociaż paremie polskie i hausańskie wykazują liczne podobieństwa strukturalne (Zajac 2018b, 15) w większości odwołują się do innych (lub inaczej postrzeganych) elementów językowego obrazu świata (Bartmiński 2006 [1977], 12; Kłosińska 2011, 15). Polscy afrykaniści Nina Pilszczikowa i Stanisław Piłaszewicz podjęli próby tłumaczenia *karin magana* jako tekstów kultury, mogących pojawić się potencjalnie w wielu różnych kontekstach. Należy w tym miejscu powiedzieć, że postaci leksykalne, znaczenie i implikatury przysłów są w zasadzie stałe. Jednakże implikatury ulegają aktualizacji w zależności od sposobu oraz kontekstu użycia przysłów w obrębie danego dyskursu, co prowadzi do skonkretyzowanych interpretacji. W wypadku tłumaczenia poniższych przysłów nieznaną kontekstu (a w założeniu wielokontekstowość) wymusiła zastosowanie techniki tłumaczenia syntagmatycznego, pozwalającego na odtworzenie w pewnym stopniu oryginalnej struktury składniowo-gramatycznej, niekiedy także rytmu oraz zachowanie silnie pożądanego *couleur locale* (zawartego w leksyce, często w postaci słów-kluczy). Tłumaczenie syntagmatyczne przysłów hausa niesie jednak za sobą

⁶ W glosach starano się stosować skróty powszechnie przyjęte w pracach językoznawczych z tą różnicą, że ze względu na formatowanie, formy zaimka nieosobowego (*a, an, ana*) oznaczono jako „4” zamiast IMPERS.

ryzyko niezrozumienia ich sensu (implikatur) przez polskiego czytelnika z uwagi na obcość sposobów konceptualizacji, którymi posługują się przysłowia hausa, np. (6) *Dutse cikin ruwa ba ruwansa da rana* Pilszczikowa tłumaczy jako: *Kamień w wodzie nie rozróżnia nocy od dnia*, co implikować mogłoby, że ktoś będący w wodzie traci rachubę czasu. Podczas gdy Piłaszewicz tłumaczy następująco: *Kamień w wodzie nie jest narażony na działanie słońca*. Implikatura tego przekładu jest tożsama z implikaturą przysłowia i w przybliżeniu brzmi:

Co do osób zadowolonych ze swojego położenia, które istnieją: nie istnieje osoba zadowolona ze swojego położenia, która by przejmowała się zanadto położeniem innych osób⁷.

Taką samą lub bardzo zbliżoną implikaturę ma polskie przysłowie *Kamień nie człowiek* (i jego warianty: *Kamieniowi martwemu równa, słowa do niej nie przemówi; Coś za kamień! co cię nie można uprosić; Coś za kamień, cy człowiek* (Krzyżanowski 1969-78, t. II, 15)), które zastosować by można jako ekwiwalent tłumaczeniowy w jakimś potencjalnym kontekście.

(4) *Ko sarki ba ya fi mace wayo* natomiast jest przykładem przysłowia nie zawierającego metafory. Z powodzeniem można zastosować tłumaczenie syntagmatyczne przy pełnym zachowaniu wierności przekładu (znaczenia i implikatury). Piłaszewicz tłumaczy: *Nawet władca nie jest sprytniejszy od kobiety*, a Pilszczikowa: *Nawet król nie prześcignie kobiety w przebiegłości*. Jako możliwy ekwiwalent tłumaczeniowy zidentyfikowano pol. *Kobiety, jak zechcą, to i samemu diabłu dadzą radę*. Implikatura tych paremii jest następująca:

Co do osób o wysokim statusie społecznym, które istnieją: nie istnieje osoba o wysokim statusie społecznym, która byłaby sprytniejsza niż dowolna kobieta.

Przekłady Piłaszewicza cechuje większa wierność oryginałowi w warstwie składniowej i leksykalnej, co wynika najprawdopodobniej z filologicznego warsztatu tłumacza. Powyższe zestawienie pozwala stwierdzić, że przekłady Pilszczikowej są bardziej swobodne, charakteryzują się większą poetyckością niż Piłaszewicza.

Jednakże ze względu na swą syntagmatyczność, przedstawione polskie przekłady przysłów hausa, chociaż zręczne, nie są w stanie oddać w pełni artystycznych walorów oryginałów. Paremia (6) *Dutse cikin ruwa ba ruwansa da rana* zawiera grę słów opartą na polisemiczności wyrazów *ruwa* i *rana*, które zostały zidentyfikowane jako słowa-kłucze kultury Hausa na materiale przysłów (Zajac 2018a, 161-163, 167-168). Pierwszy z nich jest użyty zarówno w znaczeniu leksykalnym 'woda', jak i figuratywnym, które ujawnia się w zwrotach takich, jak np. hau. *ba ruwana ba ne*, dosł. 'to nie moja woda' = 'to nie moja sprawa'. Wyraz *rana* natomiast może oznaczać 'słońce', ale powszechnie używa się go w znaczeniu 'dzień' (czas, w którym świeci słońce), por. analogiczne pol. *księżyc*, dawniej 'miesiąc'.

⁷ Implikatura sformułowana wg schematu zastosowanego przez Bogusławskiego (1976, 158).

5. PRZYSŁOWIA HAUSA W PRZEKŁADACH POWIEŚCI *TURA TA KAI BANGO I KITSEN ROGO!*

Na wstępie wspomniano już o licznych występowaniu przysłów w literaturze hausa. Pełnią one dwojaką rolę: wplatane są w tekst dzieła lub funkcjonują jako tytuły, często w postaci skróconej (druga część paremii musi być dopowiedziana przez odbiorcę), np. (9) *Idan so cuta ne* [*hakuri ma magani ne*], dosł. ‘Jeśli miłość jest chorobą, [to cierpliwość jest lekarstwem]’ (Adamu 1989); (10) *Kome nisan dare* [*gari zai waye*], dosł. ‘Jakkolwiek daleko by nie było do nocy, [zapadnie zmierzch]’ (Bambale 1994a) oraz (11) *Kowa ya bar gida* [*gida ya bar shi*], dosł. ‘Ktokolwiek opuści swój dom, [dom opuści jego]’ (Bambale 1994b). Dotychczas przełożono na język polski tylko jedną powieść zatytułowaną przysłowiem (Katsina 1983; tłum. Piłaszewicz 2014), które posłuży jako przykład w niniejszej analizie: (12) hau. *Tura ta kai bago*, dosł. ‘Przyciskanie osiągnęło ścianę’ zostało przetłumaczone za pomocą polskiego ekwiwalentu w postaci bliskoznacznego idiomu *przyparci do muru*. Tłumacz zdecydował w tym przypadku o użyciu zwrotu wykorzystującego elementy obrazowania ludzaco podobne do tych, którymi posługuje się oryginał (hau. *tura* ‘przyciskanie’, por. pol. *przyparci* oraz hau. *bango* ‘ściana’, por. pol. *mur*), mimo że hau. *Tura ta kai bango* odpowiada mniej więcej polskiemu już *blisko do końca* (np. *problemów, pracy*) (Yunusa 1977, 52). A zatem paremia hausa ma nieco inny odcień znaczeniowy niż zwrot pol. *przyparci do muru*, który implikuje działanie pod przymusem.

Powieść *Przyparci do muru* traktuje o bohaterach uwikłanych w rywalizację dwóch zwalczających się partii. Kanwę fabuły stanowią wydarzenia społeczne i polityczne w Nigerii związane z odejściem władz wojskowych i nastaniem rządów cywilnych w 1979 r. W jej treści odnaleźć można przysłowia (wyróżnione kursywą), np.

(13) ‘In ka nuna kana son hakfinka Dawai ai ba rashin kunya ne ba, kuma ma ai kunyar marar kunya asara ce.’ ‘E, to ai ka ji an ce *inda wani ya yi rawa ya sami kuɗi, to in wani ya sake ya yi, sai ya sha ɗan karen kashi!*’ (Katsina 1983, 2)

– Musisz udowodnić, że dochodzisz tylko swoich praw, Dawai. Nie możesz się poddawać. Jeśli będziesz ustępliwy w stosunku do takiego łobuza, poniesiesz wielkie straty.

– Niby masz rację. Ale znasz powiedzenie: *tam, gdzie jeden tańczy i napycha kieszenie, inny idący w jego ślady dostaje tęgie lanie.* (Piłaszewicz 2014, 6)

Ten wariant oryginalnego przysłowia (13) *inda wani ya yi rawa ya sami kuɗi, to in wani ya sake ya yi, sai ya sha ɗan karen kashi!* można dosłownie przełożyć jako ‘tam, gdzie ktoś tańczy, dostaje pieniądze, jeśli zaś ktoś [inny] zrobi to znowu, tylko skosztuje nieco odchodów psa [idiomatycznie: zostanie pobity]’. Tłumacz zastosował tutaj technikę mieszaną. Zasadniczo tłumaczy syntagmatycznie, ale posługuje się także polskim utartym sformułowaniem *tęgie lanie*. Wątpliwe jest natomiast, czy dla polskiego czytelnika będzie zrozumiałe zawarte w przysłowiu odwołanie do nigeryjskiego zwyczaju nagradzania tańczących osób pieniędzmi w uznaniu za ich zaangażowanie i prezentowane umiejętności. Tym samym czytelnik nie odgadnie implikatury przysłowia, mówiącej o tym, że naśladowanie działań, które przynoszą komuś korzyści, nie zawsze przynosi korzyści innym osobom.

(14) Ban yi zaton cewa kun san munin ɗaya jam'iyar nan ba, kuma kun kauce ma sharrinta na raina manyan mutane ba. Amma a yau *gani ya kori ji*. Kun nuna kuna son jam'iয়ারmu. (Katsina 1983, 9)

Nie spodziewałem się, że dostrzegacie zło szerzone przez inną partię i że się przed nim bronicie. Istotą tego zła jest obrażanie wielkich ludzi. Dzisiaj *przekonałem się na własne oczy*. Dowiedliście, że popieracie naszą partię! (Piłaszewicz 2014, 14)

(14) *Gani ya kori ji*, dosł. 'Widzenie przegania słyszenie' znaczy tyle, co 'lepiej widzieć niż słyszeć'. W tym wypadku tłumacz odwołał się do polskiego idiomu o podobnym znaczeniu *przekonać się na własne oczy*, który świetnie wpasowuje się w kontekst.

(15) 'Akan haka, in ka duba tarihin waɗannan mutane, za ka ga cewa, su ne suka fara yin mulki a ƙasar nan bayan tashin 'yan mulkin mallaka. A wannan lokaci alƙawurra guda nawa ne suka cika ma jama'a? Ai kana da wayo a wancan lokacin, ka san abin da ake yi. In ma ba ka da wayo, *an ce kunne ya girma kaka*.' (Katsina 1983, 15)

– Jeśli tak, to coś już wiemy o tych ludziach. Wystarczy przyjrzeć się ich przeszłości. To przecież oni przejęli władzę po odejściu kolonizatorów. Jakie dawane ludziom obietnice zostały spełnione? W tamtych czasach byłeś już podrostkiem i zapewne rozumiałeś, co się wokół ciebie dzieje. Nawet jeśli nie miałeś jeszcze rozumu, *wiele później słyszałeś o ich poczynaniach*. (Piłaszewicz 2014, 19)

Występuje tu wariant przysłowia w postaci (15) *Kunne ya girma kaka*, dosł. 'Ucho przerasta dziada'. Jego implikatura: w przekazie ustnym zachowana jest pamięć o wydarzeniach dawniejszych niż życie dziadków. Przysłowie zostało przetłumaczone nieidiomatycznie jako *wiele później słyszałeś o ich poczynaniach*. Treść uległa, co prawda zubożeniu, ale przekład zyskał na zrozumiałości.

Drugim źródłem przykładów jest powieść *Kitsen rogo!* [*Złudzenie*] (Dangambo 1978; tłum. Piłaszewicz 2015), która opowiada o problemach związanych z masowym napływem ludności wiejskiej do miast północnej Nigerii. Odnajdujemy w niej następujące przykłady użycia przysłów:

(16-17) 'Wai me ya rabo ni daga Kademi ne?' 'Kuma wace riba na ci?', ya ci gaba yana tambayar kansa. Ka ga da yanzu ina can ƙauyenmu, a keɓe, ina noma ko ina kiwona. Da yanzu ba ruwana da wannan irin baƙin ciki. Lalle gaskiyar Hausawa da suke cewa '*Da arziki da tashin hankali gara tsiya da kwanciyar rai*.' Wannan sai ta sa ya tuna labarin nan na cikin „*Magana jari ce*”, labarin „Beran birni da beran daji.” (Dangambo 1978, 2)

– Co skłoniło mnie do opuszczenia Kademi? Jaką mam z tego korzyść? – zapytywał sam siebie. – Gdybym był teraz w naszej wiosce, spokojnie uprawiałbym pole czy wypasałbym bydło. Nie musiałbym martwić się i smuć. Rację mają Hausańczycy, mówiąc: „*Lepiej żyć spokojnie w ubóstwie, niż będąc bogaczem, pogrążyć się w*

zamęcie”. – Przyszła mu na myśl opowieść zatytułowana „Mysz z miasta i mysz ze wsi”, ze zbioru *Magana jari ce (Mówienie jest skarbem)*. (Piłaszewicz 2015, 6)

W powyższym fragmencie znajdują się dwa przysłowia. W każdym przypadku zastosowano odmienną technikę tłumaczenia. W pierwszym tłumacz wykorzystał fakt, że po hausa przysłowie (16) *Da arziki da tashin hankali gara tsiya da kwanciyar rai*, dosł. ‘Od bogactwa i niepokoju ducha lepsza jest bieda i spokojne życie’ wprowadzone jest zwrotem *lalle gaskiyar Hausawa da suke cewa...* ‘rację mają Hausańcy, mówiąc...’ oraz ujęte zostało w cudzysłów. Pozostał wierny oryginałowi, co pozwoliło mu na syntagmatyczne tłumaczenie, zrozumiałego zresztą dla przeciętnego Polaka, przysłowia. W drugim przypadku przysłowie (17) *Magana jari ce* jest tytułem książki, który tłumacz pozostawił w języku oryginału, wyróżnił kursywą i opatrzył polskim syntagmatycznym przekładem wprost w tekście w nawiasach: *Mówienie jest skarbem*.

(18-19) *To, wannan sai dai aikin addu’a; sai ka yi ta addu’a ka roki Allah. An ce mai nema yana tare da samu. Amma kuma nema kugiya ne, in ba ka ja shi sai ya ja ka.* (Dangambo 1978, 3).

– Tak, to jest wielkie marzenie. Trzeba je wymodlić i wyprosić u Allaha. Jak to mówią: „*Kto szuka, ten znajdzie*”. *Należy jednak pamiętać, że poszukiwanie jest pułapką. Jeśli jej nie ominiesz, to w nią wpadniesz.* (Piłaszewicz 2015, 7)

W tym fragmencie dwa przysłowia zostały użyte niemal jedno po drugim. Takie „wielokrotne objaśnianie” sytuacji przy pomocy następujących bezpośrednio po sobie paremii można uznać za cechę charakterystyczną literatury hausa. Pierwsza jest wprowadzona po hausa zwrotem *an ce* ‘powiadano’, zatem czytelnik spodziewa się, że będzie miał do czynienia z przysłowiem, tym bardziej, że ujęte je w cudzysłów. (18) *Mai nema yana tare da samu*, dosł. ‘Szukający jest znajdującym’ zostało przetłumaczone za pomocą ekwiwalentu w postaci krótszego wariantu polskiego przysłowia *Kto szuka, najdzie, kto prosi, otrzyma, a kolaczącemu będzie otworzono*, które ma swoje źródło w Ewangelii wg Św. Mateusza (Krzyżanowski 1969-78, t. III, 414-415). Natomiast powiedzenie (19) *Nema kugiya ne, in ba ka ja shi sai ya ja ka*, dosł. ‘Szukanie jest hakiem, jeśli go nie pociągniesz, on pociągnie ciebie’ zostało przełożone syntagmatycznie, z tym, że tłumacz rozbił je na dwa zdania i zmienił elementy obrazowania na bardziej zrozumiałe dla polskiego czytelnika (hau. *kugiya* ‘hak’ na pol. *pułapka*, a w konsekwencji hau. *in ba ka ja shi sai ya ja ka* ‘jeśli go nie pociągniesz, on pociągnie ciebie’ na pol. *jeśli jej nie ominiesz, to w nią wpadniesz*) przy zachowaniu implikatury tego przysłowia zaktualizowanej w kontekście wypowiedzi bohatera powieści.

6. PODSUMOWANIE

Przysłowia są w hausa znacznie częstszym środkiem ekspresji niż w języku polskim. Dotyczy to także dzieł literackich. W przekładzie często są one niemożliwe do pominięcia, a zarazem ciężko znaleźć ich ekwiwalenty w języku polskim. Język hausa określany jest przez badaczy jako figuratywny, czyli posiadający rozbudowaną

frazeologię, której stosowanie stanowi niekiedy podstawowy sposób wyrażania komunikatów. Fakt ten powoduje liczne trudności związane z jego przekładem (Aliyu 2010; Yakasai 2001). W przypadku przysłów z pomocą idzie tłumaczenie syntagmatyczne jako „rozsądnie dosłowne”. Tłumaczowi niekiedy jednak zdarza się zatracić granicę między tym, co stanowi *couleur locale* dający czytelnikowi przekładu namiastkę kunsztowności oryginału a tym, co kulturowo obce i drażniąco niezrozumiałe. Należy jednak pamiętać, że „oczekiwanie, że przekład – choćby w ideale – będzie identyczny z oryginałem (...) jest błędne”, a „potencjalna obcość jest jedną z cech gatunkowych tekstów tłumaczonych” (Lewicki 2000, 32-33).

Z uwagi na swoje wielorakie zastosowanie przysłowia hausa mogą być tłumaczone na polski przy użyciu różnych technik w zależności od ich funkcji w tekście lub wypowiedzi i kontekstu. W podsumowaniu odwołam się do niepublikowanego jeszcze przekładu⁸ zbioru opowieści, uznawanego przez Hausańczyków za najwybitniejsze dzieło w kanonie ich literatury (16) *Magana jari ce*, dosł. ‘Mowa to skarb’. Zespół tłumaczy pod kierunkiem Niny Pawlak i Ewy Siwierskiej zdecydował się na przełożenie tytułu jako *Skarb w słowach zaklęty*. Paremia ta bowiem stanowi pochwałę umiejętnego wysławiania się i mówi o wysokim statusie tradycji ustnej w kulturze Hausa. Tłumaczenie dosłowne ‘mowa to skarb’ mogłoby jednak wywołać u polskich czytelników skojarzenie z przysłowiem *Mowa srebro, milczenie złoto* i jego wariantami (Krzyżanowski 1969-78, t. II, 479), którego implikatura jest zgoła inna. Zwrot ten pojawia się także w samym tekście, a wówczas jego tłumaczenie kontekstowe jest odmienne, np. (20) hau. [*Surutu ba abin rainawa ba ne.*] *Magana ai jari ce*. (Imam 1937, 10) zostało przetłumaczone jako: [*Czyżbyś nie wiedział, że to, co się słowami wyraża, może być bardzo cenne?* (Pawlak and Siwierska, n.d.).

Trudność związana z tłumaczeniem przykładów 1-8 wynikała z faktu, że przekłady musiały stanowić zamknięte, niezależne teksty o charakterze przysłowiowym, zrozumiałe dla polskiego czytelnika, a jednocześnie oddające możliwie wiernie treść oryginałów. Natomiast w przypadku przykładów 9-21 przekład literacki umożliwiał niekiedy na znaczne odstępstwa od oryginałów. Problemem jednak było zastosowanie najodpowiedniejszej techniki, która pozwoliłaby zachować funkcje przysłów w tekście, określone przede wszystkim przez ich implikatury i nie zaburzyć struktury ani stylistyki tekstu, w który zostały wplecione.

REFERENCES

- Abraham, Roy Clive. 1962. *Dictionary of the Hausa Language*. London: University of London Press.
- Abu-Manga, Al-Amin. 1999. *Hausa in the Sudan: Process of Adaptation to Arabic*. Köln: Rüdiger Köppe Verlag.
- Adamu, Yusuf Muhammad. 1989. *Idan so cuta ce [Jeśli miłość jest chorobą]*. Kano: Zamani Books.

⁸ Dostęp do tekstu przekładu uzyskany został za uprzejmością prof. Niny Pawlak.

- Adamu, Mahdi. 1976. "The Spread of the Hausa Culture in West Africa 1700-1900". *Savanna* 5(1):3-13.
- Aliyu, Sajo Mohammad. 2010. "Distortion of Meaning in Translating Figurative Language: A Case Study of Rima Radio Sokoto News Translation." MA thesis, University of Sokoto.
- Baldi, Sergio. 2015. "Proverbs as an Educational Factor in Hausa Society." In *Selected Proceedings of the Symposium on West African Languages*, edited by. Gian C. Batic, and Sergio Baldi, 249-265. Naples: Università degli Studi di Napoli "L'orientale" Dipartimento Asia, Africa e Mediterraneo.
- Baldi, Sergio. 2008. *Dictionnaire des emprunts arabes dans les langues de l'Afrique de l'Ouest et en suahili*. Paris: Karthala.
- Bambale, Mahmud Barau. 1994a. *Kome nisan dare* [Jakkolwiek daleko by nie było do nocy]. Zaria: Ibramud Nigeria.
- Bambale, Mahmud Barau. 1994b. *Kowa ya bar gida* [Ktokolwiek opuści swój dom]. Zaria: Ibramud Nigeria.
- Bartmiński, Jerzy, ed. 2006[1977]. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bogusławski, Andrzej. 1976. "O podstawach ogólnej charakterystyki przysłów." *Pamiętnik literacki* 67(3):145-172.
- Dangambo, Abulkadir. 1978. *Kitsen rogo!* [Złudzenie]. Zaria: Northern Nigerian Publishing Company.
- Fletcher, Roland Sackville. 1912. *Hausa Sayings & Folk-lore: With a Vocabulary of New Words*. London: Oxford University Press.
- Furniss, Graham. 1996. *Poetry, Prose and Popular Culture in Hausa*. London: Edinburgh University Press.
- Gendera, Elżbieta. 1987. "Synonimia prowerbialna w języku hausa." *Przegląd Orientalistyczny* 4:438-448.
- Gendera, Elżbieta. 1986. "Przysłowia w systemie językowym (na przykładzie języka hausa)." MA thesis, University of Warsaw.
- Greenberg, Joseph Harold. 1947. "Arabic Loan-Words in Hausa". *Word* 3(1-2):85-97.
- Hejwowski, Krzysztof. 2015. "Tłumaczenie idiomów". W *Iluzja przekładu: Przekładoznawstwo w ujęciu konstruktywnym*, 245-274. Katowice: Śląsk.
- Ibrahim, Auwal Amba. 2011. "An Assessment of the Problems and Prospects of Translating Hausa Proverbs into English." MA thesis, University of Zaria.
- Imam, Alhaji Abubakar. 1937. *Magana jari ce* [Skarb w słowach zaklęty]. Zaria: Literature Bureau.
- Jang, Tae-Sang. 1994. "Balance and Bipartite Structure in Hausa Proverbs". PhD diss., University of London.
- Karin Magana. 1950. „*Iya magana ma da ranarsa!*” [Przysłowia. "Umiejętne wystawianie się przynosi szczęście!"]. Zaria: Northern Nigerian Publishing Company.
- Katsina, Sulaiman Ibrahim. 1983. *Tura ta kai bango* [Przyparci do muru]. Zaria: Gaskiya.
- Kirk-Greene, Anthony Hamilton Millard. 1966. *Hausa ba dabo ba ne* [Hausa nie jest czarną magią]. Ibadan: Oxford University Press.
- Kłosińska, Katarzyna. 2011. *Słownik przysłów. Przysłownik*. Poznań: Publicat S.A.
- Koko, Tukur Umar. 1989. "Karin magana a hannun mata a garin Sakkwato [Przysłowia używane przez kobiety w mieście Sokoto]." MA thesis, University of Sokoto.

- Krzyżanowski, Julian, ed. 1969-78. *Nowa księga przysłów polskich t. I-IV*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lewicki, Roman. 2000. *Obcość w odbiorze przekładu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Merrick, George. 1905. *Hausa Proverbs*. London: Paul, Trench, Trubner.
- Mischlich, Adam. 1911[1902]. *Lehrbuch der hausanischer Sprache*. Berlin: Verlag Georg Reimer.
- Norrick, Neal R. 2015. "Subject Area, Terminology, Proverb Definitions, Proverb Features." In *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*, edited by Hirsztalina Hrisztova-Gothardt, and Melita Aleksa Varga, 7-27. Warsaw, Berlin: Walter de Gruyter (E-PUB).
- Pawlak, Nina, and Ewa Siwierska, ed. and tran. N.d. *Skarb w słowach zaklęty*. Unpublished translation by Alhaji Abubakar Imam.
- Pawlak, Nina. 1998. *Język hausa*. Warszawa: Dialog.
- Pawlak, Nina. 1988. *Opowieści ludu Hausa*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Pilszczikowa, Nina. 1958. "Przysłowia, zagadki, bajki hausa." In *Z Czarnego Lądu*, edited by Edward Tryjarski, 70-124. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 2018. *Amina* by Mohammed Umar. London: Salaam Publishing.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 2016. *Złudzenie* by Abulkadir Dangambo. Warszawa: Dialog.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 2015. *Mocny człowiek* by Sulaiman Ibrahim Katsina. Warszawa: Dialog.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 2014. *Przyparci do muru* by Sulaiman Ibrahim Katsina. Warszawa: Dialog.
- Piłaszewicz, Stanisław. 2002. "Uroki i meandry prac nad przekładami z języka hausa." In *O pięknie i niewierności czyli o przekładach z literatur orientalnych*, edited by Stanisław Godziński, 92-106. Warszawa: Instytut Orientalistyczny UW.
- Piłaszewicz, Stanisław. 1995. *Egzotyczny świat sawanny. Kultura i cywilizacja ludu Hausa*. Warszawa: Dialog.
- Piłaszewicz, Stanisław. 1983. "Karin magana." In *Historia literatur afrykańskich w językach rodzimych. Literatura hausa*, 28-36. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Piłaszewicz, Stanisław. 1976. "Polskie przekłady i badania nad literaturą afrykańską." *Przegląd Orientalistyczny* 100(4):387-396.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 1975. "Witaj Wolności" by Na'ibi Sulaiman Wali. *Przegląd Orientalistyczny* 2:171-178.
- Piłaszewicz, Stanisław. 1973. "Historie Samori, Babatu i innych. Rękopis z SOAS nr 98017. Wstęp, transliteracja, przekład z języka hausa, komentarz (2 vols.)." PhD diss., University of Warsaw.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 1972a. "Dostatek i noc głodu" by Mohamoud Yahaya. *Przegląd Orientalistyczny* 1:49-52.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 1972b. "Pieśń o deszczach" by Na'ibi Sulaiman Wali. *Przegląd Orientalistyczny* 3:245-249.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 1970. "Przysłowia ludu Hausa." *Przegląd Orientalistyczny* 3:212.
- Piłaszewicz, Stanisław, trans. 1971. "Przysłowia ludu Hausa." *Przegląd Orientalistyczny* 1:44.

- Prietze, Rudolf. 1904. *Hausa-Sprichwörter und Hausa-Lieder*. Kirchhain: Max Schmiersow.
- Raciborska, Jolanta. 1978. "Przysłowia hausa: struktura, klasyfikacja, funkcje." MA thesis, University of Warsaw.
- Rattray, Robert Sutherland, and R. R. Marett. 1913. Introduction to *Hausa Folk-Lore, Customs, Proverbs, etc. Collected and Transliterated with English Translations and Notes* (2 vols.). Oxford: Oxford University Press.
- Robinson, Charles H. 1905[1897]. *Hausa Grammar*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner.
- Saleh, Yusuf Sadau. 2014. "A Contrastive Analysis of English and Hausa Proverbs in Selected Texts." MA thesis, University of Zaria.
- Simons, Gary F., and Charles D. Fennig, eds. 2018. *Ethnologue: Languages of the World. Twenty-first edition*. Dallas: TX: SIL International. Available at www.ethnologue.com.
- Siwierska, Ewa. 2000. *Hausańska poezja homiletyczna*. Warszawa: Dialog.
- Schön, James Frederick. 1885. *Magana Hausa: Native literature, Proverbs, Tales, Fables and Historical Fragments in the Hausa Language*. London: Society for Promoting Christian Knowledge.
- Usman, Asabe Kabir. 2014. "An Annotation of Selected Hausa Parallel Proverbs". *Journal of Modern Education Review* 4(11):892 – 899.
- Wierzbicka, Anna. 1997. *Understanding Cultures through Their Key Words*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Whitting, Charles E.J. 1940. *Hausa and Fulani Proverbs*. Lagos: Government Printer.
- Yakasai, Hafizu Miko. 2001. "Methods of Translating Figurative Language in English Hausa Translation." *Algaita* 1(1):21-33.
- Yunusa, Yusufu. 1977. *Hausa a dunkule na ɗaya [Hausa w pigulce. Tom pierwszy]*. Kano: Government Printer.
- Zajac, Patryk. 2018a. "Słowa-klucze kultury w przysłowia hausa." *Przegląd Orientalistyczny* 1-2(255-266):155-181.
- Zajac, Patryk. 2018b. "O przekazie uniwersalnym tekstów kultury na podstawie przysłów w języku hausa i polskim." *Afryka* 47:11–27.

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 3.0 Unported License.
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/>

AUTHOR'S BIO: Patryk Zajac is a doctoral candidate in African linguistics at the Department of African Languages and Cultures, University of Warsaw. His specialization is Hausa, a language of Nigeria. His doctoral dissertation in linguistics is focused on Hausa proverbs in comparative, cognitive and discursive perspective. His scientific interests include also Arabic influence on Hausa and other African languages.

E-MAIL: patryk.a.zajac@gmail.com